

Keywords: microtoponym, patronym, basis, is attributive, historical-linguistic analysis.

Тільнова І. В.
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕНОСНОГО ВЖИВАННЯ ТОПОНІМІВ У ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті розглянуто особливості переносного вживання топонімів у публіцистичному стилі сучасної української літературної мови. Визначено основні види переносного вживання – метонімічне та метафоричне.

Ключові слова: публіцистичний стиль, okazіоналізм, власна назва, топонім, переносне вживання.

Газетно-журнальна публіцистика реагує на лексико-семантичні зміни в мові найбільше, дозволяючи виявити взаємозв'язок між суспільством, мовою та мовленням і мовною особистістю. Досить часто образи, створені в публіцистичному стилі на основі власних назв, є актуальними на певному історичному етапі, серед них тільки незначна частка переходить у загальноживані.

Актуальність розвідки визначається антропоцентричною парадигмою сучасної науки, необхідністю дослідження змін у лексичному складі мови та процесі мовної еволюції, а також зростанням інтересу до природи власної назви та маловивченістю конотативного потенціалу публіцистичних онімів, зокрема топонімів. Сучасна українська лінгвістика не має праць, присвячених проблемі переносного вживання пропріальної лексики в різних стилях мовлення. Важливим є вивчення прийомів і способів уведення переносно вжитих власних назв географічних об'єктів у контекст текстів публіцистичного стилю, сполучуваності з іншими мовними одиницями, трансформації структур і семантики відонімних okazіоналізмів.

Дослідженням значення слова, семантичних зв'язків між словами займалися М. Ф. Алефіренко, Л. А. Булаховський, В. В. Левицький, Ф. Р. Палмер, В. М. Русанівський, Й. А. Стернін, О. О. Тараненко та інші. В українській лінгвістиці сформувалися три ономастичні школи, які докладно вивчають специфіку функціонування онімів у художньому стилі. Це Одеська ономастична школа, засновником якої є Ю. О. Карпенко – фундатор літературної ономастики в Україні, Донецька школа (Є. С. Отін, В. М. Калінкін та інші) та ономастична школа на базі Ужгородського національного університету (Л. О. Белей та інші).

У дисертаціях російських та українських учених досліджені окремі аспекти функціонування власних назв у публіцистичному стилі. Зокрема

робота І. І. Ільченка присвячена експресії власних назв як засобу публіцистики, у дисертації В. В. Зайцевої розглянуте явище метонімії як способу вторинної номінації в мові друкованих ЗМІ (окремий підрозділ у структурі роботи стосується власних і загальних назв як складників метонімічних перенесень), у дисертаційній роботі Г. В. Соколової простежене використання власних назв у рамках лінгвопубліцистичної кореляції “факт – оцінка”, відонімним словотвором займаються О. А. Стишов, А. М. Нелюба, Т. В. Стасюк та інші.

Переносне вживання топонімів у публіцистичному стилі сучасної української мови майже не досліджене. Важливим є вивчення різновидів вторинної номінації власних назв географічних об'єктів, зокрема метафори та метонімії.

Мета статті – дослідити особливості переносного вживання топонімів у друкованих засобах масової інформації.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розмежувати поняття “переносне значення” та “переносне вживання”; 2) дослідити специфіку переносного вживання топонімів у друкованих засобах масової інформації.

Одним із продуктивних засобів емоційної насиченості, образності та експресивності газетно-журнальних текстів є переносне вживання власних назв. З перенесенням значень пов'язане поступове семантичне оновлення слова в цілому. Вторинна онімна номінація в публіцистичному стилі спричинена асоціативним характером людського мислення, тому переносне вживання найчастіше втілює авторське ставлення до особи, об'єкта чи явища за допомогою інших власних назв. На варіативність у визначенні власних назв, уживаних поза прямою референцією, звертає увагу Г. П. Лукаш. Такі оніми пов'язують з антономазією, визначають як епоніми, або крилаті слова (Л. П. Дядечко), метафоричні оніми або онімні метафори (І. Е. Ратникова, І. В. Хлистун), оніми, які передають фонову інформацію, “ономастичні реалії” (В. О. Ражина), модифіковані власні назви (О. А. Стишов), ім'я-знак, ім'я-символ, ім'я-міф (Д. М. Тарасов), образні імена, які постали внаслідок вторинної онімної номінації (М. Е. Рут), знакові імена (Г. Д. Клочек), пропріативи процесу оказіонального переходу власної назви в загальну (В. І. Болотов), апелювативовані онімні одиниці (І. М. Ковальова), прецедентні імена (Д. Б. Гудков, В. В. Красних, О. Л. Березович та інші) [4, с. 2].

Дослідження розвитку семантики потребує розрізнення понять “переносне значення” та “переносне вживання”. На невизначеність у термінології вказував В. В. Виноградов, звертаючи увагу на неоднозначність тверджень лексикографів у розв'язанні питання про значення та форми переносного, образного вживання слова. Мовознавець підкреслює, що слово об'єднує в собі низку форм, значень і вживань і при цьому пояснює різницю між поняттями “вживання” та “значення”: “Уживання – це або слід колишніх застосувань слова, які не створили окремого значення, або нове застосування

одного із значень слова в індивідуальному оточенні, у своєрідній ситуації, з новим образним спрямування” [1, с. 162-189]. А. М. Шамота робить такі висновки про переносне значення слова: “...це вторинне, мотивоване значення слова, яке ґрунтується на перенесенні найменування з одного предмета на інший у процесі пізнання світу і розвитку мови” [10, с. 8]. Переносне вживання науковець відносить до різновиду переносного значення, називаючи його пластичним відповідно до функції – реалізації прагнення оповідача до наочності, пластичності викладу [10, с. 16]. На нашу думку, переносне вживання не можна трактувати як різновид значення, оскільки вживання містить тільки елементи значення, на основі яких відбувається перенесення. Поняття “переносне вживання” та “переносне значення” власних назв розглядаємо з погляду різних рівнів: семантики й функціонування. Тільки тоді, коли переносне вживання стає постійним, регулярним на позначення предмета чи явища, закріплюючись у мовній свідомості, переходячи до мовного досвіду, воно набуває переносного значення. За словами М. І. Філон, “позначення мовного явища дійсності не виключає зі змісту новоствореного поняття попереднього значення” [9, с. 60] Тобто хоча переносне вживання більше залежить від контексту, ніж переносне значення, без знання попереднього значення переносно вжитої власної назви неможливо стверджувати про повноцінний комунікативний акт між автором та читачем.

Для дослідження переносного вживання пропріальної лексики необхідно враховувати співвіднесеність денотативного й конотативного компонентів значення власних назв, оскільки семантична трансформація онімів пов’язана з їхньою здатністю до вторинної номінації та функціонування в переносному значенні. Можливість переносного вживання передбачає існування додаткових значеннєвих, оцінних та емоційно-експресивних нашарувань у семантиці власної назви, тобто наявність конотативного значення поряд з денотативним. Конотативні складові пропріальних лексем здатні відтворювати зв’язок між географічним середовищем та мовними засобами.

Розглянемо трансформацію семантики таких топонімів – назв континентів, частин світу, островів, власних назв країн, республік, міст.

Уживання топоніма *Європа* досліджувала І. М. Кобозєва, наголошуючи на необхідності розмежування персоніфікації метафори та метонімії на основі власної назви *Європа*. На думку вченої, для моделі СУСПІЛЬСТВО – ОСОБИСТІСТЬ індикатором того, що топонім уживається в значенні “суспільство”, а не “особистість”, є квантор *весь*, крім того, метафора персоніфікації з’являється тільки тоді, коли ні буквальне, ні метонімічне осмислення поєднання предиката й лексеми зі значенням “суспільство” не є доцільними. Квантор *весь* може свідчити також про гіперболічне вживання власної назви з експресивною метою.

Розмежовуючи метафору персоніфікації та метонімію, І. М. Кобозєва виділяє п’ять значень топоніма: пряме (континент), переносне, метонімічно

пов'язане з прямим значенням (країни Європи), сукупність усіх держав, що географічно знаходяться на території Європи, сукупність західноєвропейських держав (Захід), спілка західноєвропейських держав (ЄС) [2, с. 140].

Серед переносних уживань оніма *Європа* переважає метонімічне за моделлю НАЗВА ТЕРИТОРІЇ – ЇЇ ЖИТЕЛІ: *Європа відпочиває* (Голос України, 27.11.2010).

Зафіксоване явище синкретизму перенесення – метафтонімія за просторовою суміжністю й подібністю, наприклад: *Ми й досі не Європа* (Експрес, 24.11.11 – 1.12.2011). На основі семантично трансформованого топоніма утворені okazіоналізми *НедоЄвропа* (“країна, яка не є членом Євросоюзу, але розташована на території Європи”): *НедоЄвропа. Україна ніколи не буде в ЄС, бо українці ніколи цього не хотіли* (Україна молода, 7.05.2004).

Серед топонімів, що під дією низки екстралінгвальних чинників розширили своє значення й функціонують у публіцистичному дискурсі в ролі метафори або метонімії, виділяємо інсулоніми – назви островів *Зміїний, Тузла* (Україна), *Кунашир* (Японія). Аналіз контекстів дозволяє зробити висновки про основний позамовний чинник переносного вживання інсулонімів – міжнародні скандали, пов'язані з належністю території до тієї чи тієї країни. Зокрема дипломатичні суперечності між Росією та Україною у 2003 році щодо спорудження дамби в Керченській протоці стали головним екстралінгвальним чинником метафоризації оніма *Тузла*. У низці прикладів зафіксовано вживання інсулоніма в значенні “міжнародний скандал, пов'язаний із зазіханням на державний кордон”, наприклад: *Тузла-2. Москва перевіряє Київ на пильність?* (Високий замок, 4.05.2005). На основі власної назви *Тузла* утворені такі okazіоналізми:

– *тузлинський* – “той, що стосується острова Тузли” (*Пік тузлинської кризи пройшов без втрат* (Україна молода, 24.10.2003);

– *тузлитися* – “сперечатися щодо статусу острова Тузли” (... У 2003 році в українську (та й у російську) лексику увійшло нове слово – “*тузлитися*”. Легалізував його на переговорах у Москві щодо *тузлинського питання український прем'єр В. Янукович, який виступив із закликом „далі не тузлитися”* (Дзеркало тижня, 6.11.2010);

– *тузол* – “Тузла як зв'язок між Україною і Росією” („*Тузол*” дружби зв'язав Україну і Росію”, – так у двох сусідніх країнах жартували над зовсім не смішними часами протистояння навколо острова Коса Тузла у 2003 році (Тиждень, 13.02.2009). Про розширення значення okazіоналізму *тузол* свідчить уживання його для позначення суперечок щодо розподілу Чорного моря між Румунією та Україною (“*Тузли*” дружби. Із ким Україна досі не може поділити кордон (Тиждень, 13.02.2009). Okазіоналізм *тузлитися* входить до складу російської за походженням приказки *милі сваряться – тільки тішаються* (рос. *Милые бранятся – только тешатся*), уживаючись синонімічно до слова *сваритися*: *Президент республіки Польща Олександр*

Квасневський під час конфлікту між Росією та Україною навколо острова Тузла іронічно назвав дві колишні республіки СРСР подружжям, мовляв, “милі “тузляться”, тільки любляться” (День, 15.01.2004).

За аналогією до новотвору *тузлитися* утворений оказіоналізм *кунаширитися* зі значенням “сперечатися щодо статусу острова *Кунашир*”. Семантика лексеми *кунаширитися* пов’язана з міжнародним японо-російським скандалом щодо територіальної належності японського острова *Кунашир*: *Час упроваджувати нове дієслово – “кунаширитися”* (Дзеркало тижня, 6.11.2010).

Подібно до власної назви *Тузла*, інсулонім *Зміїний* теж уживається в ролі метафори, зокрема коли мова йде про конфлікт між Японією й Південною Кореєю навколо архіпелагу Докдо: *Японсько-корейський Зміїний. Суперечка за малий острів загрожує перерости у військову сутичку* (Україна молода, 22.04.2006).

Зафіксовані приклади переносного вживання топонімів, що виконують у заданому контексті функцію евфемізмів, наприклад: *Та пішов ти на Україну!* (Україна молода, 14.02.2008). Назва європейської держави *Україна* вжита з метою завуалювати, пом’якшити вислів. Прагнучи уникнути конфліктності комунікації, топонімом *Україна* визначено напрям, для якого в розмовному мовленні зазвичай використовують обценну лексику. Стаття присвячена стратегічному партнерству України й Російської Федерації, автор акцентує увагу читача на проблемних українсько-російських питаннях: щодо вступу України до Світової організації торгівлі, з приводу статусу Кримського півострова та базування на ньому Чорноморського флоту, щодо членства України в НАТО, стосовно російського газопостачання.

На окрему увагу заслуговує сполука на зразок *Усе буде Китай!* (Дзеркало тижня, 17.06.2011). 18 червня 2011 року вперше за майже десять років до України з візитом прибув голова Китайської Народної Республіки Ху Цзіньтао. Його приїзд китайські ЗМІ назвали “епохальним”, подією всесвітньо-історичного значення, новою сторінкою в українсько-китайських відносинах. Інформацію про відновлення діалогу між Україною та Китаєм на всіх рівнях, активізацією міжнародних торговельних відносин автор оформив у сполуці, утвореній за аналогією до вислову *все буде добре!* Таким чином, уживання топоніма *Китай* у невластивій йому функції в зазначеному контексті дозволяє зробити висновки про те, що співробітництво з Китаєм для України є позитивним етапом розвитку економіки зазначеного періоду.

Досить рідко перенесення семантики зазнають назви автономій, республік. Цікавим є випадок переносного вживання аббревіатури на позначення назви Південно-Східної української автономної республіки (ПіСУАР), проект якої було ухвалено рішенням сесії Луганської обласної ради 26 листопада 2004 року у відповідь на події, що відбувалися в Києві (Помаранчева революція). У місті Сєвєродонецьку прихильники кандидата в президенти Віктора Януковича провели Всеукраїнський з’їзд народних депутатів і депутатів місцевих рад, на якому визнали легітимним обрання

В. Ф. Януковича на посаду президента України, а у випадку обрання на цю посаду В. А. Ющенко вирішили наполягати на проведенні референдуму щодо зміни адміністративно-територіального устрою України. Створення проекту Південно-Східної української автономної республіки та проведення з'їзду в Северодонецьку стали основними екстралінгвальними чинниками трансформації семантики топоніма Северодонецьк та автономії *ПіСУАР*. Останній містить конотації іронічності, зневажливості, інколи комічності, оскільки власна назва автономії співзвучна з назвою округлого предмета з фаянсу для справляння нужди для чоловіків. *ПіСУАР не працює. Південно-Східній автономії “шиють справу”* (Україна молода, 1.12.2004); *На початку минулого специфіка Донбасу вельми приваблювала російських більшовиків, які намагалися відірвати цю територію від України, створити сепаратистську республіку (такий собі ПіСУАР минулого)* (Тиждень, 11.12.2009); *“Сіверодонецьки” не повторяться* (УМ, 29.12.2007); *СБУ перевіряє Северодонецьк-2* (Тиждень, 22.02.2008).

Власна назва заповідника у Вишгородському районі Київської області *Межигір'я* дала назву президентській резиденції “Межигір'я” і під дією низки екстралінгвальних чинників розширила своє значення, переносно вживаючись у таких значеннях:

– “незаконне використання заповідних територій з метою будівництва приватних маєтків” (*“Межигір'я” по-медведєвськи. Заради будівництва ?? власної резиденції президент Росії виселяє унікальний туберкульозний санаторій*) (Україна молода, 29.04.2011);

– “розкішний палац у заповідній території” (*Чого ще Віктору Януковичу бракує для повного “межигірського” щастя?*) (Високий замок, 3.11.2011);

– “скандал, пов'язаний з незаконною забудовою на заповідній території” (*Влада поводиться так, ніби не було ніколи ніякого Межигір'я, а тендери, наприклад, у МОЗ тепер проходять якимось інакше*) (Дзеркало тижня, 18–24.12.2010);

– “слабке місце” політика, пов'язане з порушенням закону” (*Тимошенко дала Януковичу коліном по Межигір'ю*) (Дзеркало тижня, 29.08.2009).

Серед зафіксованих видів переносного вживання назв поселень переважає локальна метонімія, утворена за схемою МІСТО – ПОДІЯ, ЩО ВІДБУВАЛАСЯ В ЦЬОМУ МІСТІ. Поряд з метонімічним переосмисленням дійсності окремі назви міст одночасно функціонують у ролі метафори, відбувається перенесення не тільки за суміжністю, а й за подібністю окремих ознак. У такому випадку виникає явище метафтонімії, наприклад: *Маленька Ялта поблизу Лондона. Голови МЗС Великої Британії, Франції та Німеччини провели у понеділок увечері неофіційні таємні переговори про більш тісну співпрацю цих країн* (Україна молода, 22.01.2004); *На два дні провінційне містечко на Херсонщині Нова Каховка перетворилася, за визначенням представника литовського посольства, на міні-Давос* (Україна молода, 29.09.2011); *“Давос” у Києві був дуже “міні”* (Україна молода, 18.06.2005). Назва *Давос* – щорічний форум, що відбувається в Швейцарському місті

Давос. Унаслідок розширення семантики онім *Давос* став назвою будь-якого економічного форуму в будь-якому місті.

Досліджуючи гумористичний ефект використання власних назв у художньому стилі, Ю. О. Карпенко звертає увагу на морфологічні видозміни топонімів, пов'язані з іронічною оцінкою іноземних країн. Ми фіксуємо синонімічне метафоричне уживання таких різновидів топонімів, як острів, країна, місто, село (розташовані за принципом низхідної градації), які відомі своїми курортами і є символами розкоші для пересічного українця: *Тепер можна спокійно роз'їжджатися по Канарах-Туреччинах-Ялтах-Хацапетівках* – залежно від того, де парламентарій запланував відпочити від праведних законодавчих і політичних трудів (Україна молода, 9.07.2005). За словами Ю. О. Карпенка, підбором назв і контекстом зміст топонімів може уточнюватись або ушляхетнюватись [3]. Виразно відрізняється від серії топонімів колишня назва міста районного значення Єнакієвської міськради Вуглегірська конотонім *Хацапетівка*. Як зазначає Є. С. Отін, так раніше називалися поселення або їхні частини на півдні Росії, у Донбасі зі змішаним російсько-українським населенням, де переважали росіяни. Згодом топонім розвинув значення “закутина, глушина” [5, с. 373]. Уживання власної назви *Хацапетівка* разом з онімами *Канари*, *Туреччини*, *Ялти* сприяє ефекту комічності та оксюморонності (*Канари-Хацапетівка*) висловлювання.

Декодування значень окремих переносно вжитих топонімів неможливе без широкого контексту, оскільки в процесі утворення вторинної номінації відбуваються семантичні перетворення, які завжди зумовлені комунікативним завданням автора.

Отже, вивчення переносного вживання топонімів у період важливих суспільно-історичних змін дозволить простежити вплив результатів семантичної трансформації на нову інтерпретацію дійсності, визначити особливості лексико-семантичних процесів у мові підстилю друкованих засобів масової інформації публіцистичного стилю. Результати аналізу пропріального простору публіцистичного стилю сучасної української мови слугуватимуть подальшому вивченню специфіки значення слова в процесі його семантичного переосмислення.

Л і т е р а т у р а :

1. *Виноградов В. В.* Избранные труды. Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 312 с.
2. *Кобозева И. М.* Семантические проблемы анализа политической метафоры / И. М. Кобозева // Вестник МУ. – 2001. – Сер. 9. Филология. № 6. – С. 132-149.
3. *Карпенко Ю. О.* Ще раз про гумористичний принцип включення онімів у художній контекст [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/zzo/2003_7/Karpen_Y.pdf
4. *Лукаш Г. П.* Український конотонімікон : структура і чинники формування : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / Інститут української мови НАНУ. – К., 2011. – 36 с.

5. *Отин Е. С.* Словарь коннотативных собственных имен / Е. С. Отин. – Донецк : Юго-Восток, ЛТД, 2004. – 412 с.
6. *Подольская Н. В.* Проблемы ономастического словообразования (к постановке вопроса) / Н. В. Подольская // *Вопр. языкознания.* – 1990. – № 3. – С. 44-51.
7. *Розкішний А.* Творчий потенціал журналіста як вирішальний фактор впливу ЗМІ на сучасне суспільство / А. Розкішний // *Українська періодика: історія і сучасність.* Доповіді та повідомлення Шостої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 11-13 травня 2000 року. – Львів, 2000. – С. 200-203.
8. *Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтане, Н. В. Подольская, А. Х. Султанов ; под ред. А. П. Непокупного.* – М. : Наука, 1986. – 256 с.
9. *Філон М. І., Хомік О. Є.* Сучасна українська мова. Лексикологія : навч. посіб. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл. У 2-х частинах. – Ч. 1. – Х., 2004.
10. *Шамота А. М.* Переносне значення слова в мові художньої літератури / А. М. Шамота. – К. : Наукова думка, 1967. – 127 с.

Тильнова И. В. Особенности переносного использования топонимов в языке современных средств массовой информации.

В статье рассмотрено особенности переносного использования топонимов в публицистическом стиле современного украинского литературного языка. Обозначены основные виды переносного использования топонимов – метонимическое и метафорическое.

Ключевые слова: публицистический стиль, окказионализм, имя собственное, топоним, переносное использование, метафора, метонимия.

Tilnova I. V. The indirect using of toponyms in the modern print media.

The paper focuses on the problem of indirect using of such proper names as toponyms in the modern print media. The author overviews the main types of indirect use of proper names – metaphor and metonymy.

Keywords: publicistic style, occasionalism, proper name, toponym, indirect meaning, metaphor, metonymy.

Тригуб Л. Г.
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського

РОСІЙСЬКИЙ ЧОЛОВІЧИЙ АНТРОПОНІМІКОН МІСТА МИКОЛАЄВА: ЛІНГВОКУЛЬТОРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено проблемі вивчення сучасного стану антропонімікону у південному регіоні України, а саме – м. Миколаєві. Антропонімікон – це особливий пласт лексики у будь-якій мові, на який впливають культурний, соціальний, політичний чинники.

Ключові слова: антропонімікон, наскрізні імена, переривчасті імена, тимчасові імена, центральна частина іменника.

Власні особові імена займають важливе місце в лексичному складі мови. І це цілком закономірно, адже в житті суспільства антропоніми відіграють